ISSN 1392-8600
E-ISSN 1822-7805

Žmogus ir žodis / Literatūrologija
Man and the Word / Literary Criticism
2015, t. 17, Nr. 2, p. 4–21 / Vol. 17, No. 2, pp. 4–21, 2015

LIETUVOS EDUKOLOGIJOS UNIVERSITETAS

Leidžiantis į taikios tautos pragarą: antisemitizmo priežasčių ieškojimas Sigito Parulskio romane „Tamsa ir partneriai“

Loreta Mačianskaitė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Šiuolaikinės literatūros skyrius,
Antakalnio g. 6, 10308, Vilnius, loryte@takas.lt

Anotacija. Labiausiai provokuojantis šiuolaikinės lietuvių literatūros romanas Sigito Parulskio *Tamsa ir partneriai* (2012) iškelia itin aktualų lietuvių palankumo Holokaustui ir dalyvavimo žydų žudynėse priežasčių klausimą. Straipsnio tikslas – išversti Parulskio vaizdinių kalbą į sąvokų diskursą, nustatyti figūratyvinio lygmens ir giluminės struktūros koreliaciją, įrašyti romano siužetus į platesnių kultūros semiotikos apmąstymų perspektyvą. Tiriant Biblijos citatas ir romano personažus, turinčius savo antrininkus Šventajame Rašte, rekonstruojamas tiesiogiai neartikuliuotas požiūris, kad antisemitizmas neatsiejamas nuo etiškai neįpareigojančio tikėjimo ir jį formavusios kultūros tipo. Perteklinis religinių vaizdinių naudojimas romane kvalifikuojamas kaip skaitytojus aktyvinanti komunikacinė strategija, siekianti sukelti šleikštulį.

Esminiai žodžiai: *Holokaustas, antisemitizmas, lietuvių literatūra, Sigitas Parulskis, kolektyvinė tapatybė, kultūros semiotika.*

Kontekstas ir atspirtys

Skandalingiausi ar, Charleso Baudelaire'o žodžiais, „prakeiktieji“ romanai lietuvių literatūroje pasirodo maždaug kas dvidešimt metų: tai Antano Škėmos *Balta drobulė* (paraš. 1952–1954, išsp. 1958), Icchoko Mero *Striptizas* (išsp. *Pergalės* žurnale – 1971, kaip knyga – 1976), Ričardo Gavelio *Vilniaus pokeris* (1989) ir 2012 metais išleistas Sigito Parulskio romanas *Tamsa ir partneriai*. Minėti kūriniai nuo pat pirmos publikacijos ar net prieš ją sulaukdavo kuo aršiausios kritikos – tiek dėl nihilistinio, antihumaniško

DOI: http://dx.doi.org/10.15823/zz.2015.25

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

turinio, tiek dėl nesuprantamo, perdėm modernaus stiliaus ar lietuvių literatūrai neįprastai atviro seksualumo vaizdavimo, kritikų vadinto „pornografija“. Tarp visų išvardintų romanų rastume nemaža bendrumo, bet akivaizdžiausia jungtis užmegzta tarp *Tamsos ir partnerių* ir Škėmos apysakos *Izaokas*[1] (paraš. 1961, išsp. 1985), apmąstančios lietuvių ir žydų santykių karo metais temą, atsispiriant nuo gėdingo lietuvių istorijos epizodo – 1941 m. birželio 27 d. žydų žudynių Kauno Lietūkio garaže[2]. O štai *Vilniaus pokeryje*, įspūdingai realizavusiame tautinių mitų dekonstrukcijos programą, vis dėlto išliko neliestas lietuvių, kaip žydų gelbėtojų, vaizdinys, nebandyta gilintis į antisemitizmo dėmenis *homo lituanicus* mentalitete. Parulskis pasirodo esąs dar radikalesnis stereotipų, beje, ne tik tautinių, bet ir asmeninių, tyrinėtojas. Štai kaip interviu jis yra aiškinęs *Tamsos ir partnerių* sukūrimo motyvus: „Kodėl ėmiausi tos temos? Pagrindinė priežastis ta, kad visą gyvenimą, kaip ir daugelis lietuvių, nors ir nesąmoningai, buvau antisemitas ir man norėjosi išsiaiškinti savo keisto lietuviško antisemitizmo priežastis“ (Jankauskienė, 2013). Rašytojas renkasi tirti konkretų istorinį laiką –1941 m. birželio sukilimą ir Holokausto pradžią Lietuvoje, ieškodamas žydų žudymo priežasčių ne individualiuose charakteriuose, istoriniuose tautų santykiuose ar sugedusioje žmogaus prigimtyje (nors šie aspektai irgi nėra nutylimi), bet klausdamas apie lietuvių moralės ir religingumo pagrindus: „Kas gi atsitiko šiai taikiai, darbščiai tautai? Gal ji nebuvo tokia taiki ir tikinti?“ (Parulskis, 2012, 21)[3].

1993 m. rašytoje Parulskio esė „Banginio šonkaulis“ naratorius teigė galįs tik „fragmentiškai fiksuoti savo fragmentiškos sąmonės spjūvius“ (Parulskis, 2002, 70), tačiau kur kas didesnes ambicijas liudijo į esė tekstą įrašyta Elias Canetti citata: „Bailumas, susilaikymas rašytojui yra nuodėmė. Nors jis ir atsako už tai, privalo sakyti, ką mano iš tikrųjų“ (Parulskis, 2002, 71). Po dviejų dešimtmečių Parulskis imasi nagrinėti jau ne savo sąmonę, o kolektyvinį mentalitetą, parinkdamas *Tamsos ir partnerių* epigrafu įpareigojančią Julijano Barneso mintį iš knygos *Flobero papūga*: „Didžiausias patriotizmas yra nurodyti savo šaliai, kada ji elgiasi negarbingai, kvailai, žiauriai“ (p. 5; Barnes, 2011, 185).

Parulskio meninio diskurso gelmėje glūdinčių tikėjimo ir moralės santykių, kolektyvinių mentalinių struktūrų išryškinimui ir bus skirtas mūsų tyrimas, pirmiausia paremtas tekstine analize. Šventojo Rašto citatų ir nuorodų interpretacija, tikimės, padės rekonstruoti šio provokatyvaus kūrinio koncepciją, kurią siesime su bendrais kultūros

[1] Interviu *Lietuvos rytui* Parulskis yra sakęs: „[...] kartą kalbėdamas su vietiniu [Zalcburgo] rašytoju, buvau priremtas prie sienos – jis klausė, ar lietuvių rašytojai yra parašę įdomių romanų šia tema, ir aš niekaip negalėjau nieko prisiminti. Į galvą atėjo vienintelis Antanas Škėma ir jo *Izaokas*“. (Gerbutavičius, 2012). Apie *Izaoką* plačiau žr. Mačianskaitė, L. (2003). Transcendentinė liekana Antano Škėmos apysakoje „Izaokas“. *Lituanistica,* 56 (4), 89–100.

[2] Sąsajų esama ne tik su Škėmos *Izaoku*, bet ir kitais kūriniais, įskaitant ir autobiografinius tekstus. *Tamsoje ir partneriuose* (p. 237) kaip daktaro pasakojimas įrašomas nežymiai pakeistas fragmentas iš teksto „A. Škėmai – 40“ (žr. Škėma, 1951; Škėma, 1994, 496).

[3] Toliau cituojant straipsnio tekste nurodomas šio leidimo puslapis.

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

semiotikos klausimais, – šiems tikslams, mūsų žiniomis, lig šiol rašiusieji apie romaną nebuvo specialiai angažavęsi.

Tamsos ir partnerių pasirodymas sulaukė pačių skirtingiausių reakcijų: autorius pelnė 2012 m. Tolerancijos žmogaus titulą, tačiau susilaukė ir gausybės antisemitinių anoniminių laiškų, dėl kūrinio vertinimo kilo karšta diskusija, kurioje dalyvavo literatūrologai Mindaugas Kvietkauskas ir Imelda Vedrickaitė, filosofas Leonidas Donskis, istorikas Hektoras Vitkus, teatrologė, literatūrologė, Holokausto liudytoja Irena Veisaitė. Kai kuriuos diskusijos aspektus apibendrino Virginija Cibarauskė straipsnyje „Kas, dėl ko ir kaip kovoja literatūros lauke?“, tačiau romano recepcijos istorija tęsiasi, jo autorius tebeskelbia interviu, komentuojančius romano vertinimą ir tikslinančius jo požiūrį į lietuvių istorines traumas (Gerbutavičius, 2013; Jankauskienė, 2013; Parulskis, 2015). Polemiką įžiebusioje recenzijoje tarp daugelio priekaištų ypač pabrėžiamas pasakotojo pozicijos neišreikštumas, brutalus biblinių, ypač evangelinių motyvų degradavimas, hierarchijos apvertimas nepasiūlant jokios atsvaros (Kvietkauskas, 2013). Klausimas apie religinį, pačiam Parulskiui mįslingą *Tamsos ir partnerių* klodą (Gerbutavičius, 2012) kelia šio straipsnio autorei dar vieną uždavinį – patikrinti, ar intensyviai naudojami religiniai įvaizdžiai yra tik rašytojo negebėjimo suvaldyti medžiagą požymis, ar taip siekiama išgauti specialų efektą, keičiantį romano supratimą.

Tyrimas bus nukreiptas į svarbiausius romano personažus (protagonistą ir jo priešininkus) bei jų prototipus Šventajame Rašte, vėliau susitelksime į romane reprezentuotą kolektyvinį mentalitetą, lėmusį istorinių įvykių mastą ir jų vertinimą.

Religinis romano klodas

Vincento paslaptys

Šventoji šeimyna. Pagrindinio veikėjo fotografo Vincento, karo metais ne savo valia tapusio žydų egzekucijų fiksuotoju, istorija gretinama (dažnai ironiškai) su Jėzaus Kristaus gyvenimu. Vincento motina, skirtingai nuo nekaltosios mergelės Marijos, yra abejotinos reputacijos kabareto šokėja ir dainininkė, pati nežinanti, kas sūnaus tėvas; dar negimusio Vincento gyvybei, panašiai kaip evangeliniam kūdikiui Jėzui, gresia pavojus, tiesa, ne dėl to, kad koks Erodą primenąs personažas kėsintųsi jį nužudyti išsigandęs pranašystės, o įvykus nelaimingam atsitikimui: Vincento tėvas drauge su nėščia jo motina nesuvaldo automobilio ir įlekia į tvenkinį, gimdyvę išgelbsti trys žvejai, kurių valtyje ir gimsta Vincentas (p. 14). Štai taip romano veikėjas mąsto apie savo tapatybę, ieškodamas paralelių su Kristumi:

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

> Giminystės jausmas. Ar motina sukūrė pasaką, norėdama išugdyti gerą krikščionį, ar tai humoro jausmas iškrėtė pokštą? Trys žvejai. Trys karaliai. Kristau, dangaus karaliau, jie abu be tėvo, juos abu užaugino patėviai, abiejų psichikoje skylė, kurios nėra kuo užkišti, tik jis buvo žydų karalius, o Vincentas žydų žudikų parankinis, pastumdėlis, patarnautojas, kurio ponai atsisakys, kai jo paslaugų nebereikės (p. 98).

Vincentą augina patėvis evangeliniu vardu Juozapas, kuris, kaip ir Kristaus globėjas, yra dailidė, tiesa, jis dirba ne tik įprastus medžio dirbinius, bet ir karstus bei kryžius. Centrinis Naujojo Testamento įvykis – nukryžiavimas – du kartus transfigūruojamas Vincento gyvenimo aprašyme: pirmą kartą dvylikametis berniukas atsigula ant Juozapo dirbdinamo kryžiaus ir patėvio pririštas jo valia lieka kyboti tam, kad pajaustų Jėzaus kančią ir labiau ją gerbtų, antrą kartą – Juozapo laidotuvių metu Vincentas, jau įdarbintas baudėjų būryje, bet nuo visų slepiantis šią savo veiklą, išgyvena visiškos bejėgystės būseną – jis jaučiasi tarsi „susuktas į beržo tošį ir pririštas prie kryžiaus“ (p.114)[4].

Juozapas, uolus bažnyčios lankytojas, auklėja Vincentą prūsiško muštro dvasia, versdamas kalti tikėjimo tiesas ir mokydamas, kad nėra dalykų, kurių Dievas nemato – ar tai būtų nekruopščiai atliktas darbas (taisant stogą paliktos neužlankstytos vinys), ar bet kurie kiti veiksmai. Tačiau paties Juozapo vertybių sistemoje nėra vietos gailestingumui ir meilei, o ištikimybė Kristui jungiasi su liaudišku antisemitizmu: klausiamas, iš kur jis gauna kaulus šlykščiai dvokiantiems klijams, Juozapas lyg didžiausią paslaptį pakuždėdavo: „Nugalabijau keletą žydukų, štai kur kaulai!“ (p. 54), – ir užvertęs galvą juokdavosi.

Suaugusio Vincento mąstysena ir vaizduotė smelkte persmelkta religinių įvaizdžių. Bendraudamas su mylimąja Judita jis negali nekalbėti apie kunigus ir nuodėmes, net intymioje meilės scenoje neapsieina be citatų iš Šventojo Rašto, dėl ko, beje, susilaukia Juditos nepasitenkinimo ir teisinasi despotišku religiniu auklėjimu. Pasąmoninės vaikystės projekcijos kuria demonišką Dievo – savo sūnaus žudiko, galinčio bet ką daryti su nepažįstamais žmonėmis, – įvaizdį (plačiau žr. Firelingsdorf, 2003) ir formuoja pasaulio istorijos kaip Dievo savivalės arenos sampratą, pagal kurią atskiram individui ar tautai nėra jokios vilties išsigelbėti.

Vincentas gyvena nepriklausydamas bažnytinei bendruomenei, bet išsaugo tradicinio, gal net vaikiško tikėjimo nuolaužas; tarkim, sužeistas pokario Vokietijoje, jis išgyja palaikomas vilties, „kad jį globos ir saugos Vartų Marija“ (p. 13), jo sąmonėje išlieka aktualus ne tik viską matančio baudėjo įvaizdis, įteigtas Juozapo, bet ir nuodėmių atpirkėjo ilgesys, kurio malonės jis desperatiškai šaukiasi sukrėstas žudynių siaubo (p. 130).

Strypas iš Jono Krikštytojo rankų. Evangelijose pasakojama, kad viešoji Jėzaus Kristaus veikla prasideda krikštu Jordane, ir šią sceną romano skyriuje „Krikštas“ trans-

[4] Parulskio esė „Sraigė“ randame dar stipresnį deformuoto nukryžiavimo vaizdinį: „tas pats Kristus, tik prikaltas veidu į kryžių, nugarą atsukęs man...“ (Parulskis, 2002, 208–209).

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

figūruoja epizodas, vaizduojantis žudynes Kaune, Lietūkio garaže, kuriame evangelinis Jonas Krikštytojas atpažįstamas senio su žarna paveiksle:

> Garažo kieme grindys buvo nuklotos sužalotais lavonais ir sulaistytos krauju. Atvestuosius tąsė už plaukų, stumdė, daužė per galvas laužtuvais, pylė ant jų iš vandentiekio žarnos. Ta žarna plaudavo automobilius. Žarna raitėsi kaip ilga žvilganti gyvatė. Didelis gauruotas senis su barzda, užsivilkęs kupranugario vilnos apsiaustą, laikė žarną abiem rankom ir šūkavo:
> – Angių išperos, kas jus pamokė bėgti nuo besiartinančios rūstybės?! (p. 26).

Ši scena yra viena svarbiausių romane, nes būtent čia veikėjas sugundomas, jis sutinka priimti „žvėries ženklą“, kalbant Apreiškimo Jonui sąvokomis. Senis, tą akimirką matomas kaip besišypsantis, pedofiliškai skruostus tapšnojantis piemuo ar sodininkas, įduoda Vincentui į rankas strypą[5], kuris „tarsi gyvas, tvinkčioja jo rankose“, ir nesusigaudantis Vincentas pamato, kad strypas įsmeigtas į gulintį žmogų, o „tai, ką jis jautė spurdant savo delne, buvo to vyro gyvybė“ (p. 27). Vincentas nepapasakoja Juditai apie garažo žudynes, nors „žinojo kad nuslėpti nedera“ (p. 21), tačiau mylėdamasis fantomiškai jaučia strypus, styrančius jam ir Juditai iš nugarų, o vėliau jį persekioja senio su žarna regėjimas ir jo gąsdinantis balsas, šaukiantis Jono Krikštytojo žodžiais: „Aš krikštiju jus vandeniu, kad atsiverstumėt, bet po manęs ateis galingesnis, aš jam nevertas net batų nuauti, ir jis krikštys jus ugnimi“ (p. 28; Mt 3, 11).

Senio su žarna paveikslas vėl iškyla Vincento akyse, kai jis skaito laikraštyje Lietuvos aktyvistų fronto atsišaukimą ar klauso per radiją naujosios vyriausybės pareiškimą apie būtinybę apsivalyti nuo žydų. Pagal romano meninę logiką ir vėlesnėse žydų žudynių scenose pasirodo Joną Krikštytoją primenantis personažas: skyriuje „Totenkopf“ mirčiai pasmerktų žydų, įbridusių į vandenį ir iškėlusių dangun rankas, vaizdas išprovokuoja Vincento haliucinaciją – barzdotas senis, vilkintis kupranugario vilnos apsiaustą ir laikantis vandens žarną, šaukia atsiversti (Mt 3, 7); skyriuje „Morta ir Marija“ geto apsauginis, pasakojantis, kad jis visada šaudąs žydėms į spenelį, o vyrams į bambą, kad nesugadintų odos, pradedamas matyti kaip barzdotas senis, vilkintis avikailius, sujuostus plačiu diržu (p. 199).

Realus žmogus, pamatytas Lietūkio garažo kieme, ir ikonografinis Jono Krikštytojo paveikslas romano protagonisto sąmonėje susilieja į bendrą vaizdinį, kurio semantikos neišsemia viena interpretacija – mūsų skaitymu, toks šis sudvejintas personažas gali būti laikomas lietuvių tautos, prisiėmusios dieviškos bausmės vykdytojo vaidmenį, personifikacija.

[5] Panašiai *Izaoke* peržengti moralinį įstatymą Gluosnį skatina skepetuota bobulė.

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

Kančia pagal Vincentą. Skyrius „Krikštas“, pradėjęs pasakojimą apie Vincento dalyvavimą istorijoje, papildomas skyriumi, pavadintu Naujojo Testamento veikėjo vardu – „Poncijus Pilotas“. Panašiai kaip Jėzus, Vincentas neteisingai apkaltinamas saviškių ir sulaukia tam tikro palankumo iš svetimųjų valdžios atstovo: Poncijus Pilotas tik minios priverstas atiduoda žydams nukryžiuoti Jėzų; vokietis karininkas išgelbsti Vincentą, įdarbinęs jį baudėjų būryje ir įpareigojęs asmeniškai jam fotografuoti būsimas egzekucijas. Tolesnė romano įvykių seka atskiromis detalėmis mezga intertekstinį ryšį su Jėzaus nukryžiavimo istorija (ši sąsaja nėra raiškiau artikuliuota, bet vis dėlto įžvelgiama). Vykdamas į vieną pirmųjų ekspedicijų (skyrius „Tikėjimo išbandymas: Baltramiejus“), Vincentas mąsto „apie Atpirkėjo troškulį“ (p. 123), o jo naujasis kolega, Andriejus, buvęs kontrabandininkas, narkotikų platintojas, pasakoja apie evangelinius laikus, kai romėnai mirkydavo kempines narkotinių medžiagų tirpalu ir duodavo jo nukryžiuotiesiems, kad ne taip troškintų. Tuo momentu Andriejaus pasakojimas nedaro Vincentui įspūdžio, nes, jo požiūriu, Atpirkėjo troškulys – tai ne fizinis reiškinys, o baimė ir nenoras mirti, tačiau vėliau, kai Vincentas vis labiau įjunksta į kokainą, ši jungtis tarp Kristaus kančios ir narkotikų tarsi legitimuoja personažo priklausomybę ir net suteikia jai sakralumo.

Apie kryžiaus nešimą kaip apie sunkiausios užduoties vykdymą Vincentas mąsto sužinojęs, kad jam teks pranešti Baltramiejaus motinai apie sūnaus žūtį (p. 132); bjauriausiu kryžiumi, nuo kurio žmogus nuimamas tik po mirties, jis vadina ir nepagydomą ligą (p. 56), tačiau pati nukryžiavimo esmė, jo požiūriu, yra stebėjimas negalint nieko pakeisti, ir ši būsena, daranti fotografą panašų į Kristų, yra nuolatinės Vincento kančios šaltinis: „Taip, jis tik stebėtojas. Kaip ir tas, Kitas. Kabo ant savo kryžiaus ir stebi, kaip jo vardu daromos niekšybės. Geras pasiteisinimas – daryčiau ką nors, bet mano rankos prikaltos. Kaltės vinimis prie gėdos stulpo. Vincentas pajuto, kad tuoj apsivems“ (p. 86).

Kristaus ir fotografo paralelę dar sykį primena Juditos atsisveikinimo laiškas, kuriame pasyvų blogio stebėjimą ji lygina su žiurkiška elgsena, demaskuodama Vincento pretenzijas į panašumą su Kristumi kaip egzistencinį melą ir religinį primityvumą.

Mirusiojo prikėlimas. Tiesa, yra romane vienas epizodas, kuriame Vincentas bando ne tik kažką daryti, bet ir veiksmu bei žodžiais siekia imituoti Kristų, prikeliantį mirusią Jayro dukterį (žr. Mk 5, 41). Pamatęs sušaudytų žydų duobėje kalkėmis ir žemėmis pusiau užbertą mergaitės kūną, Vincentas „priklaupė ant vieno kelio, apsižvalgė, paskui ištiesė ranką į priekį ir sušnabždėjo: – *Talita kum...*“ (p. 86)[6].

Evangelinis stebuklas paradoksaliai pasikartoja: miręs kūnas pradeda judėti, o iš po jo išlenda kita vaikiška ranka, kurią truktelėjęs Vincentas ištraukia nesužeistą berniuką, išgulėjusį duobėje visą naktį. Priverstas spręsti, kaip pasielgti su berniuku, fotografas ryžtasi jį paleisti. Vincentas viliasi, kad dėl išgelbėto berniuko jo kaltės gali būti sumažintos

[6] Nuoroda į evangeliją ir teksto vertimas iš aramėjų kalbos romane pateiktas puslapio apačioje kaip išnaša. Tai vienintelė autoriaus išnaša, nurodanti citatą iš Šventojo Rašto.

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

amžinybės teisme, mėgaujasi turįs „mirties ir mirusių pasaulio raktus“, tačiau palaima trunka tik akimirką: paleistą berniuką tuoj pat pakerta būrio nario Tado kulka, beje, skirta fotografui. Žudynių lauke matomi lavonai Vincentui iš pradžių kelia tik buitines asociacijas, tačiau vėliau tikrovės reginiai perkoduojami pagal Apreiškimo Jonui vizualinį ir semantinį kodą: kalkės transformuojasi į sniegą, o kraujas – į skaistvarį, ir taip mirusių kūnų vaizdai tampa laiko pabaigos prefigūracijos ženklais.

Nepaisant stebuklingai išgelbėtos gyvybės ir eschatologinių vizijų, Vincentas nepatiria dvasinio virsmo ir toliau gyvena taip, tarsi vaikystėje išmoktos tikėjimo tiesos, domėjimasis Šventuoju Raštu, ypač Apokalipsės pranašystėmis, ir jo paties kasdieniniai veiksmai neturėtų nieko bendra.

Nuklydimas. Kiek netikėta, kad skyrius, skirtas dar prieškariu prasidėjusiai meilės istorijai, pavadinamas „Paklydusi avis“; taip fiksuojamas tradicinės religinės moralės požiūris į Vincentą (tai ir jo paties savęs vertinimas). Atrodytų, kad Dekalogo įsakymai „nemeluok“, „nepaleistuvauk“, „negeisk savo artimo moters“ nė iš tolo neprilygsta draudimui žudyti žmogų, tačiau būtent nuo šio pirmojo „paklydimo“ prasideda pagrindinio veikėjo kompromisų ir tikrų nusikaltimų kelias, galiausiai sunaikinantis ir pačią jo asmenybę, paverčiantis vabalu, anot Juditos vyro Aleksandro. Vincentas supranta, kad pagrindinis motyvas, dėl kurio sutinka bendradarbiauti su naciais, yra ne būtinybė saugoti savo ir artimųjų gyvybę, o geismas Juditai, troškimas būti besąlygišku jos valdovu, – tai nesunkiai jam pavyksta žydų persekiojimo laikais. Atkreiptinas dėmesys, kad Vincentą, pabėgusį į Vokietiją, persekioja ne tūkstančių jo stebėtų mirštančių žydų vaizdai, o mylimosios vyro, laikančio rankose septynšakį žeberklą, šmėkla – iš buvusio draugo Aleksandro jis atėmė gyvenimą. Vincentas jaučia kaltę ir gėdą, ir šio savo nuklydimo jis nebando pridengti jokiais religinio pobūdžio pasiteisinimais.

Kristus apsišaukėlis ir jo būrys

Vincentas patenka į būrį, kurio nariai vadinami apaštalų vardais, o misija būrio vado, buvusio seminaristo, žodžiais formuluojama kaip dieviškojo teismo vykdymas, apvalant ir gydant žmoniją. Dauguma naujųjų apaštalų romane tik paminimi, jie beveik nedalyvauja veiksme, tačiau galime išskirti kelis veikėjus, kuriems suteikiama daugiau reikšmės ir kurie atstovauja tam tikram sociopsichologiniam tipui.

Apaštalai. Baltramiejus – naivus jaunuolis, aplinkybių auka. Naujajame Testamente Baltramiejus tik paminimas apaštalų sąraše, bet Jono evangelijoje jis pasirodo kaip Natanaelis[7] ir Jėzaus apibūdinamas: „Štai tikras izraelitas, kuriame nėra klastos“ (Jn 1, 47). Nagrinėjamame romane Baltramiejus yra pavyzdingas jaunosios lietuvių kartos atstovas:

[7] Baltramiejus, kitaip Bartolomėjas, yra ne vardas, o tėvavardis (Bar-Tolomajas, t. y. Tolomajo sūnus).

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

jis gyvena su mama ir seserimi, draugauja su kaimynu mokytoju, vėliau išvežtu birželio 14-osios naktį, jo kambaryje svarbią vietą užima Vytauto Didžiojo albumas, pasakų ir nuotykių knygos, alavinių kareivėlių kolekcija, jis bijo kraujo, o grįžęs iš žvejybos prašo mamos nupjauti žuvims galvas[8]. Ne per daug gudrus Baltramiejus tiki, kad kiaulės kaulu galima atsiginti nuo prisikeliančių žydų, dėl to vyresnių bendražygių yra išjuokiamas, nors, beje, prietaringumas yra būdingas ir daugeliui iš jų.

Tadas (pagal Šventąjį Raštą – Judas Tadas) romane atstovauja klastai ir niekšingumui. Priešingai nei Jono evangelijoje, kurios Paskutinės vakarienės epizode Judas Tadas įvardijamas kaip „Judas – ne anas Iskarijotas" (Jn 14, 22) – kad skirtųsi nuo išdaviko, nagrinėjamame romane Tadui priskiriamas išdaviko teminis vaidmuo: užsimenama, kad jis tarnavo NKVD, pasakojimo dabartyje jis ieško ryšių su gestapu, Menininko pasamdytas šnipinėja Juditą ir Vincentą, už tai gauna „savo trisdešimt sidabrinių" (p. 209). Liaudiškoje tradicijoje Judas Tadas laikomas pagalbininku neįmanomose aplinkybėse; romane Tadas išgelbėja Vincentą, kurį turėjo slapta nužudyti, vietoj jo ne mažiau klastingai nušaudamas paleistą žydą berniuką.

Simonas, kurį visi vadino Petru (bažnyčios uola, žr. Mt 16, 18), romane įkūnija nerefleksyvų ir stabmeldišką tikėjimą. Pasipiktinęs būrio vado Jokūbo Vyresniojo pateikta ciniška evangelijos fragmento interpretacija, Simonas Petras išrėžia jam į akis kanoninį katalikų tikėjimo išpažinimo tekstą (p. 182), tačiau ieškodamas pamesto Šiluvos atlaiduose nupirkto medalikėlio ir paties vyskupo šventinto žiedo, jis priverčia belaisvius atkasti ir versti keliomis eilėmis suguldytus žydų lavonus. Pasakodamas apie Tado žūtį, Simonas Petras komentuoja, kad tas neišvengė mirties, nes nešiojo ne kryželį, o paprastą papuošalą, o supratęs Vincento užuominą apie neišvengiamą Dievo bausmę, trenkia jam per ausį. Šis Petro smūgis Vincentui – tai Jėzaus priesako atsukti kitą skruostą opozicija, sykiu tai ir ironiška nuoroda į evangelinį epizodą, kuriame Petras nukerta kareiviui ausį, o Jėzus ją ataugina sudrausdamas Petrą.

Jokūbas Vyresnysis. Pats svarbiausias apaštalų būryje yra jų vadas Jokūbas Vyresnysis, kreipiantis skaitytojų žvilgsnį į Luko evangelijos pasakojimą apie nesvetingą Samarijos kaimą, atsisakiusį priimti Jėzų, keliaujantį į Jeruzalę: mokiniai Jokūbas ir Jonas norėjo sunaikinti kaimą ir Jėzaus buvo pavadinti griausmo sūnumis (Lk 9; p. 55–56). „Griausmiškumo" sema naujųjų apaštalų vado paveiksle išplėtojama iki hiperboliško blogio įsikūnijimo, diametraliai priešingo meilės artimui, gailestingumo, romumo, taikingumo vertėms.

[8] Figūratyvinis romano audinys leistų susieti Baltramiejaus personažą su rugpjūčio 24 d., kurią Lietuvoje švenčiamas šv. Baltramiejus. Tokią sąsają paremtų faktas, kad Obeliuose (t. y. romano autoriaus gimtajame miestelyje), 1941 m. rugpjūčio 24 d. buvo sušaudyta daugiau kaip tūkstantis žydų – apie tai Parulskis kalba ir viename interviu (Gerbutavičius, 2012). Tačiau tolimesniame romano skyriuje vaizduojant Baltramiejaus laidotuves minima liepos saulė, tad šios hipotezės tenka atsisakyti.

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

Priešingai nei evangeliniame pasakojime apie gerąjį samarietį, kuris ne tik pagailėjo plėšikų sumušto žmogaus, bet ir davė pinigų jo priežiūrai, skatindamas ir kitus taip elgtis (Lk 10; p. 30–37), Jokūbas Vyresnysis ir jo vyrai ieško paslėptų žydų ūkininko sodyboje ir radę juos nužudo, o šeimininko žmonai ir raudantiems vaikams prigraso: „Štai kas būna geriesiems samariečiams. Patys žinosite ir kitiems pasakysite“ (p. 162).

Aptikęs pasmerktuosius Jokūbas Vyresnysis verčia juos daryti pritūpimus, sakant: „aš žydas, Kristaus pardavėjas“, o vėliau imasi „gydyti“ žydų gelbėtojus, manipuliuodamas citatomis iš Šventojo Rašto: „nenuklyskite pas pagonis ir nenuklyskite į samariečių miestus“ (Mt 10, 5), „nėra nieko uždengta, kas nebus atidengta, ir nieko paslėpta, kas nepasidarys žinoma“ (Mt 10, 26), „atėjo pjūties metas ir dabar laikas tas rauges atskirti nuo kviečių, atskirti ir sudeginti“ (Mt 12, 36). Jokūbas suteikia Jėzaus žodžiams prieštaraujančias reikšmes: jo interpretacijoje raugės – tai žydai, kuriuos reikia atskirti nuo lietuvių, paslėpti dalykai – slepiami žydai, o pusiau pagonimis laikyti Samarijos gyventojai – lietuviai gelbėtojai. Skyriuje „Jokūbas Vyresnysis kalba palyginimais“ buvęs seminaristas imasi tiesioginės Šventojo Rašto dekonstrukcijos, evangelinius pasakojimus apie talentų gausinimą ar žuvies ir duonos padauginimą siedamas su žydiško verslo taisyklėmis ir kapitalo kaupimo logika.

Romane galime išskirti du Jokūbo Vyresniojo santykio su Šventuoju Raštu variantus: 1) vienais atvejais (pvz., pasakojime apie samarietį) jis net nebando naudoti evangelijos kaip argumento, o steigia savo išvirkščią tvarką, kurią įtvirtina fizinė ir psichologinė stipresniojo teisė; 2) kitais atvejais (pvz., kalbėdamas apie žydišką komunizmą) remiasi evangelijos citatomis kaip legitimuojančiu diskursu, suteikia baudėjų veiksmams dieviškosios tvarkos atstatytojų vaidmenį. Būtent tai ir sužavi būrio vyrus, kurie negali atsispirti ne tik pačiai apaštališkai misijai, bet ir hipnotizuojančiai Apreiškimo Jonui kalbos galiai, ir paties vado oratoriniam įtaigumui. Andriejus štai taip aiškina Vincentui: „Mes esame Jėzaus Kristaus kareiviai, mes esam prakeikti apaštalai, mes kertam vynmedžio kekes ir pilame jas į Dievo rūstybės spaustuvą, ir veržiasi iš to spaustuvo kraujas, pakildamas arkliams iki žąslų, ar kaip ten, velniai mane griebtų, klausk Jokūbo Vyresniojo, jis kalbėtojas, jis didis kalbėtojas“ (p. 201; Apr. 14, 18–20).

Pirmą kartą citatos iš Apreiškimo Jonui ir religinis smurto prieš žydus motyvavimas pasirodo skyriuje „Tėvas“, kur klebonas aiškina Vincentui apie būtinybę kilti į naują kryžiaus žygį, ir tik vėliau *pjūties meto* diskursą ir juo paremtą praktiką įtvirtina Jokūbas Vyresnysis, kuris ne tik kalba apie vandenį, virstantį krauju, bet žudo pats ir organizuoja žudynes.

Romano autorius yra prisipažinęs, kad iš pradžių norėjo Jokūbą daryti pagrindiniu veikėju, bet vėliau to atsisakė, neradęs budelio paveiksle nieko žmogiška (Jankauskienė, 2013). Šiek tiek prieštaraudami autoriui, norėtume išskirti kelias Jokūbo Vyresniojo teigiamas savybes: 1) jis nepataikauja vokiečiams, net konfliktuoja su jais (patekęs į nuovadą už muštynes su vokiečiais, išgirsta įžeidinėjimų, kad yra žydų skerdikas, ir paleistas į laisvę nesutinka su vokiečių siūlymu užglaistyti reikalą); 2) yra pasišventęs Lietuvos patriotas,

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

dalyvavęs mūšiuose su sovietų kariuomene ir ištrauktas iš lavonų krūvos; 3) nemeluoja pats sau ir neteisina niekšybių, teigdamas, kad „jokios aplinkybės negali priversti nebūti žmogumi“ (p. 123). Vis dėlto nei supratimas, kas yra garbė, nei meilė Lietuvai, nei gebėjimas skirti gera nuo bloga neatsveria Jokūbo Vyresniojo „griausmiškumo“ – šėtoniško žiaurumo; veikėjas, pretenduojantis būti Jėzaus antrininku žemėje, tampa Jo antipodu.

Miręs tarp gyvųjų. Romano pabaigoje Vincentas ir Jokūbas Vyresnysis susitinka Vokietijoje traukinyje ir, nusiteikę žūtbūtinei kovai, abu nukrenta ant pylimo. Jokūbas vejasi priešininką su peiliu rankoje, gindamasis Vincentas užverčia ant jo plytų krūvą, tačiau kitos dienos rytą randa duobę vietoj plytų krūvos ir riebią nuorūką, tačiau neaptinka jokių nakties grumtynių ženklų. Anglų kareiviai, Vincento matomi kaip vyrai spindinčiais drabužiais, paaiškina situaciją evangelijos žodžiais, kuriais skelbiamas Jėzaus prisikėlimas: „Pasakyk jam, kad kapas tuščias, tegu neieško gyvojo tarp mirusiųjų“ (p. 250).

Tai pati mįslingiausia romano vieta, kurią aiškinantis pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad paskutiniai romano įvykiai sunkiai gali būti interpretuojami kaip įprastos tikrovės reiškiniai, o personažas vargiai gali būti laikomas sveikos psichikos žmogumi: koncerte Vincentą persmelkia jausmas, kad vienas iš muzikantų – Aleksandras; parodoje, septynioliktojo amžiaus paveiksle, jis mato savo mylimąją Juditą, „kone paklaikęs“ bėga į geležinkelio stotį ir pats neprisimena, kaip patenka į traukinį. Vincento ir Jokūbo bendravimas, tarsi kartojantis atgijusio paveikslo siužetą (Jokūbas mirkteli panašiai kaip paveiksle nukirsta galva atsimerkia), ir vėlesnis Jokūbo kaip vyskupo, nešino rankose savo paties nukirstą galvą[9], regėjimas, leistų galvoti, kad ir jų susitikimas traukinyje, ir Jokūbo Vyresniojo žūtis, ir prisikėlimas tebuvo visą mėnesį mirtimi besigalavusio Vincento haliucinacija.

Įdomią interpretaciją yra pateikusi Viktorija Zapalskytė, svarsčiusi, kad galima šio romano pabaigą suvokti kaip blogio neįveikiamumą arba kaip nusikaltėliui suteiktą šansą prisikelti. Dar daugiau mįslių užmena pats Parulskis viename iš interviu sakęs, kad kartais jis galvoja, jog tai romanas „ne apie žydšaudžius, o apie Jį, apie mūsų Atpirkėją, apie žmogiškąjį jo pavidalą, apie jo įsikūnijimą“ (Gerbutavičius, 2012). Šios krikščioniškos įžvalgos leidžia kelti hipotezę, kad romane Atpirkėjo pavidalai galėtų būti atpažįstami Vincento paleisto žydų berniuko, virstančio ėriuku, paveiksle:

> Vincentas bėgo per didelę plyną pievą, kažkas priekyje subolavo ir mojo jam mažyte ranka, berniukas kruvinais apatiniais, mažas berniukas kylančios saulės nušviestoje pievoje, pasiklydęs tarp trijų pušų, berniukas, kurio vardo Vincentas nežinojo ir niekada nesužinos, bet kai priartėjo prie vaiko, jis ėmė trauktis, mažėti ir galiausiai, kai Vincentas jau buvo vos už kelių žingsnių nuo jo, avių pulkelis šastelėjo į šalį, o atokiau nuo būrio stovintis ėriukas gailiai subliovė (p. 248).

[9] „Galva Vincentui buvo matyta, taip, tai ta pati galva, kurią vežė Menininkui“ (p. 248).

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

Prisiminkime, kad užvertęs ant Jokūbo plytas, Vincentas matė sienos nuolaužose styrančią koją ir vieną atgal atmestą ranką (panašios detalės pastebimos nušauto berniuko vaizde iš skyriaus „*Talita Kum*“), girdėjo maldavimus padėti, švokštimą, tačiau jis nė sekundei nepasidavė gailestingumui. Susitikimas su Jokūbo Vyresniojo šmėkla gali būti suvoktas kaip susitikimas su savimi pačiu, patvirtinimas, kad humanizmo pamokos liko neišmoktos ir romano protagonistas pasiliko toje pačioje tamsos pusėje, kurioje ir buvo per visą karą, priėmęs žvėries ženklą iš senio su žarna rankų pirmųjų žydų žudynių metu garažo kieme.

Nusileidimas į pragarus. Vincentas per visą romaną vis labiau jaučiasi netenkąs savęs, virstąs šešėliu, ar dar dažniau – vabalu; jis egzistuoja turėdamas vienintelį tikslą – išgyventi, tačiau niekuomet jo neapleidžia Šventojo Rašto vaizdiniai. Personažo religinės vaizduotės asociatyvinį mechanizmą įdomiai atskleidžia skyrius „Morta ir Marija“, vaizduojantis geto sandėlyje vykstančią puotą ir seksualinę orgiją kaip pragaro prefigūraciją. Ne vieną skaitytoją gali papiktinti nepagarbus žvilgsnis į žydes, tačiau svarbu pastebėti, kad tai nuo kokaino ir alkoholio apsvaigusio personažo košmaras, kurio nereikėtų tapatinti su pasakotojo, juolab autoriaus požiūriu: „pamažu vaizdas prieš akis ėmė lietis, plaukti, vėl jį apėmė keistas jausmas, kad viską mato iš šalies, tarsi ne pats čia būtų, o tik jo antrininkas, šešėlis šešėlių karalystėj“ (p. 198).

Vincentas nustoja skirti tikrovę ir savo religines fantazijas, pasijautęs Jėzaus aplinkos dalimi jis kreipiasi į vieną iš merginų, tarsi ji būtų ne geto kalinė, o evangelijose vaizduojamų įvykių veikėja: „Ar tavo vardas yra Morta, ar turi seserį vardu Marija, štai ji sėdi prie Viešpaties kojų, prie Jokūbo vyresniojo kojų, ir klausosi jo žodžių, o tu, Morta, susirūpinusi patarnavimu, vis lakstai ir kuitiesi […]“ (p. 199). Įtampa tarp Vincento ir Jokūbo Vyresniojo, kuris romano diskurse irgi nuolat retransliuoja Šventojo Rašto vaizdinius, šiame skyriuje praktiškai išnyksta, ir abiejų veikėjų percepcijos pradeda sutapti: Vincentas mato geto merginas kaip demoniškos Kristaus inkarnacijos dalį (žudikai apaštalai ir kekšės mokinės), Jokūbas Vyresnysis geto orgiją suvokia kaip evangelinės Paskutinės vakarienės transfigūraciją (nenuostabu, kad Vincentas pastebi, jog, kaip ir turėtų būti pagal evangelinę logiką, šioje vakarienėje nėra vieno apaštalo iš dvylikos, būtent Tado).

Tolimesniame skyriuje pragaro erdvės substitutu tampa esesininko, vadinamo Menininku, butas, į kurį patekę Vincentas ir Judita turės paklusti iškrypėliškai buto savininko vaizduotei: Judita šoks septynių skraisčių šokį pagal Richardo Štrauso operą „Salomėja“, esesininkas ją vers bučiuoti nukirstą rabino galvą, o pats tuo metu žagins iš nugaros, reikalaudamas, kad Vincentas tai fotografuotų. Tačiau Menininko sumanymas nepavyks: stipriausio pasitenkinimo akimirką Vincentas jį pasmaugs fotoaparato dirželiu (tai vienas iš retų atvejų, kai jis nesitenkins stebėtojo vaidmeniu), o Judita sugalvos planą, kaip grįžti iš pragaro, t. y. suras būdą imituoti esesininko mirtį autoasfikcijos – masturbacijos smaugiantis – metu (su tokiu intelektualų pamėgtu seksualiniu žaidimu Juditą gerokai prieš karą supažindino iš Berlyno grįžęs Aleksandras).

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

Pagrindinę romano moterį šiame skyriuje matome dviejose hipostazėse – kaip Naujojo Testamento veikėją Salomėją, motinos primokymu pareikalavusią iš Erodo Jono Krikštytojo galvos, ir kaip Senojo Testamento (Jd 13, 1–20) Juditą, tapusią Viešpaties įrankiu savo tautai gelbėti, suviliojusią priešų vadą Holoferną, o vėliau nukirtusią jam galvą. Skyriaus pradžioje salomėjiškumo sema veikėjos paveiksle yra stipresnė: būtent dėl moteriško patrauklumo ir gebėjimo vilioti siunta Vincentas, kankinamas patiniško pavydo; tačiau antroje skyriaus pusėje veikėjos elgesys priartėja prie biblinės Juditos, išryškėja jai anksčiau tarsi nebūdingi bruožai – savitvarda, drąsa, racionalumas, iniciatyvumas, ištikimybė savo tautai ir pranašumas prieš silpnavalį mylimąjį (į menkai tikrovėje besiorientuojančio, kokaino paveikto Vincento priekaištą dėl neva patirto malonumo ji pasipiktinusi atkerta: „Ką matei, ką? Kaip gyvulys niekina moterį, kaip žemina jos tautą, ką matei?“, p. 216).

Vėliau, užklupusi fotografą, Menininko kabinete renkantį savo nuotraukas, Judita praregi, kad jis buvo nacių kolaborantas, ir po to, kai jiems pavyksta ištrūkti iš nužudyto esesininko buto, ji išnyksta iš mylimojo gyvenimo palikdama laišką, kuriuo, be kita ko, praneša ir apie gimsiantį vaiką, kurio niekada neparodys Vincentui. Būtent ši romano vieta yra bifurkacijos taškas, kuriame išsiskiria veikėjų likimai ir išsišakoja religinė ir humanizmo be religingumo izotopijos. Savo laiške Judita demaskuoja lietuvių religinę tradiciją esant stabmeldyste, neveikiančia realaus žmonių gyvenimo, pagrindiniu „katalikų“ rūpesčių ji įvardija siekį išsisukti nuo atsakomybės ir stebėtojų pasyvumui priešpriešina asmeninio įsipareigojimo ir rizikos kelią: „[...] mes ne stabai, pakabinti šventovėse, mes žmonės. Mes turim apsispręsti“ (p. 223).

Juditos, gal iš dalies ir Aleksandro, moralinę poziciją vadintume egzistencialistine pagal Jeano Paulo Sartre'o formulę, kad, „jeigu Dievas ir egzistuotų, nuo to niekas nepasikeistų“, ir „reikia, kad žmogus save rastų pats ir įtikintų, kad be jo paties niekas negali jo išgelbėti, jei tai būtų netgi išbandymas, vertas Dievo egzistavimo“ (Sartras, 1974, 450). Leisdami sau nukrypti nuo romano, paraliteratūriniame pasaulyje tokios elgsenos pavyzdžiu laikytume žmones, dažnai tolimus krikščioniškajai tradicijai ir priklausiusius nereliginio humanizmo, pvz., eserų įtakos laukui, kurių ryškiausia atstovė – legendinė žydų gelbėtoja Ona Šimaitė; ji buvo netikinti ir, kaip prisipažino laiške, meldėsi Dachau koncentracijos stovykloje tik tam, kad ištvertų kankinimus (žr. Stankevičius, 2004).

Skyriuje „Odisėjas ar Kristus“ Vincentas, aplankęs Aleksandrą gete, svarsto apie dvi alternatyvas: odisėjišką žengimą į pragarus, turint savo asmeninių tikslų, ar Kristaus ėjimą pas nusidėjėlius, siekiant atpirkimo. Įžvelgtina tam tikra paradoksali koreliacija: romano personažai, save laikantys krikščionimis, yra žymiai artimesni odisėjiškam sąmoningumui, o tie, kurie nesitapatina su jokia religija ar apie kurių religingumą nieko nežinome (ūkininko, gelbėjusio žydus, moters, padavusios duoną mirtin varomiems žydams), labiau primena Kristaus laikyseną.

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

Kolektyvinės tapatybės portretai

Norint suprasti Lietuvos kultūrinės ir religinės tradicijos tipą, kuriam atstovauja romano personažai, veikiantys kaip jos atstovai (Judita ir Aleksandras nepriklauso šiai paradigmai), mums itin svarbus atrodo apsilankymo 1939 m. Lietuvos kariuomenės parade epizodas, atskleidžiantis infantilų požiūrį į Dievą kaip karo ar tautos vadą, konsoliduojantį visuomenės gyvenimą: „Nemėgstu bažnyčios ir kunigų, bet dėl Dievo... Man patinka jausti jo buvimą. Man patinka, kad yra kažkas didesnis už mane. Jeigu jo nebūtų, politikai ir bankininkai tuojau pat pasiskelbtų esantys dievai. // – „Tautos vade, tavo mintys – mūsų darbai“, – tu tą turi galvoje? – nusišypsojo Judita“ (p. 72).

Kartu su dvidešimttūkstantine minia Vincentas išgyvena tikrą ekstazę, stebėdamas kavaleristų, lekiančių į „didingą ateitį, į šlovę, lyg į didesnį ir kilnesnį džiaugsmą, nei gali sau leisti jie, apaštalų viso labo kojomis apdovanoti“, pasirodymą (p. 74). Apaštalų izotopija, tokia svarbi *Tamsos ir partnerių* reikšmių sistemai, užmezgama būtent šiame epizode, steigiančiame opoziciją tarp skrendančių raitelių ir eilinių „prie žemės prirakintų“ žiūrovų. Vėliau romane „apaštališkumo“ (buvimo žemišku, kojomis vaikštančiu pasiuntiniu) ir „angeliškumo“ (buvimo dangiškuoju, skrendančiu pasiuntiniu) reikšmės susijungia. Tautos darbo apsaugos bataliono „skrajojančio būrio“[10] nariai save suvokia kaip angelus baudėjus ar angelus gelbėtojus (p. 82); ši dviguba apaštalo-angelo figūra nurodo ir sąsają su Apreiškimu Jonui, ir su skriejančių raitelių, kuriems pavydi visi paradą stebintys žiūrovai, vaizdiniais.

Masinis žavėjimasis jėgos demonstracija atpažįstamas ir karo pradžios Lietūkio garažo žudynių epizode, kuris, nors būdamas kavaleristų pasirodymo opozicija, liudija tą patį romane vaizduojamos bendruomenės bruožą – tapatinimąsi su tuo, kas stipresnis (p. 25–26).

Kaip visi žinome, kolektyvinio mentaliteto visuomenės orientuojasi į du svarbiausius autoritetus: bažnytinį ir tautinį. Aptariamame romane bažnyčia vaizduojama kaip susitepusios reputacijos institucija, tarnaujanti gyvenamojo laiko reikalams: „sklido kalbos, kad trečdalis kunigų buvo užverbuoti NKVD“ (p. 103). Naujomis politinėmis aplinkybėmis bažnyčia kviečia į kryžiaus žygį su bolševizmu, pritaikydama Šventojo Rašto citatas suformuotos Lietuvos vyriausybės atsišaukimų turiniui (tiesa, asmeniškai klebonas prisipažįsta, kad atlygio principas nėra teisingas, bet siūlo nesipriešinti, o tik melstis už aukas ir budelius, p. 104). Oficialiosios bažnyčios antipodu tampa kostiumuotas ilgaplaukis basas pamišėlis su nukryžiuotuoju ant kaklo, kuris evangelijos žodžiais bando stabdyti smurtą prieš žydus Kauno gatvėse.

[10] Daugumą žydų žudynių vykdė SS obersturmführerio Joachimo Hamanno vadovaujamas skrajojantis būrys. Hammanas minimas ir romane (p. 51), esesininkas perspėja Vincentą jo saugotis, jį vadina „mirties angelu su keturiais apokalipsės žirgais“ (p. 149).

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

Tautinis autoritetas romane pirmiausia reprezentuojamas 1939 m. karo parade dalyvaujančių valdžios atstovų figūromis, Birželio sukilimo metu lietuvių bendruomenės taisykles nustato Lietuvos aktyvistų fronto ir naujai suformuotos vyriausybės deklaracijos. Greitai paaiškėja, kad nepriklausomybė tėra iliuzija, o ir patys vokiečiai sąmoningai griauna „partizanų" tapatybės atramas – jie neišduoda bataliono vyrams Lietuvos kariuomenės uniformų, filmuoja ir fotografuoja „kraujo ištroškusius barbarus lietuvius", perkeldami jiems atsakomybę už žudynes (p. 121)[11]. Vieno svarbiausių Lietuvos valstybingumo simbolių – Vytauto – autoritetinė galia irgi nustoja veikusi: LAF'o atsišaukimu, „Senoji Vytauto Didžiojo laikais suteikta Lietuvos prieglaudos teisė žydams yra visiškai ir galutinai atšaukiama" (p. 33), ir taip tiltas tarp istorinės tradicijos ir tautos dabarties sugriūva, tapatybės integralumui suduodamas smūgis.[12]

Nustojus veikti moraliniams autoritetams ir visuomenę reguliuojantiems principams, kurie, anot kultūros semiotiko Jurijaus Lotmano, yra baimė ir gėda (2009), bendruomenė degraduoja. Sergančios tautos ligą karo pabaigoje tiksliai diagnozuoja Jokūbas Vyresnysis – buvęs kunigų seminarijos auklėtinis, kurio supratimas apie garbę ir žmogiškumą susiformavo studijuojant Šventąjį Raštą:

> Šis karas atskleidė įdomų dalyką apie lietuvį, šlykščią jo charakterio pusę: jeigu tau sekasi, lietuvis bus tavo draugas, vos tik tave ištinka bėda, jis akimirksniu nusisuks nuo tavęs. Geriau komunistas ar fašistas – visuomet žinai, kas tavo priešas, ir tas priešas tiesiai tau sako, kad nori tave užmušti. Lietuvis taikosi suvaryti tau peilį į nugarą. Nebūk drungnas, pasakyta, nes išvemsiu tave [žr. Apr. 3, 16 – L. M.]. Šitie drungnieji – patys bjauriausi (p. 247).

Jokūbo Vyresniojo diskurse atpažįstame perfrazuotą citatą iš Apreiškimo Jonui („Žinau tavo darbus, jog nesi nei šaltas, nei karštas. O, kad būtum arba šaltas, arba karštas! Bet kadangi esi drungnas ir nei karštas, nei šaltas, aš išvemsiu tave iš savo burnos"[13] (Apr. 3, 15–16).

Drungnumo simptomai būdingi ir išvaduotos Europos daugiatautei visuomenei, kurioje irgi nebelieka vertikalaus matmens, išnyksta gėda, svarbiausiu motyvu tampa išgyvenimas ir malonumas. „Merginos išbėgo iš vandens nesidrovėdamos, neprisidengdamos

[11] Šitos detalės greičiausiai ateina iš Zenono Blyno, vieno nacionalistų partijos lyderių, karo metų dienoraščio, kurį romano autorius tikrai skaitė (Jankauskienė, 2013). 1941 m. rugsėjo 26 d. įraše Blynas teigia: „Negaliu pakęsti fakto, kad Lietuva paverčiama lavonine, kapinynu, kad verčia šaudyti reguliariai iš Vokietijos su vizom atvykusius žydus, kad šaudom kitus, kad tampam tik apmokamais budeliais; kad mus filmuoja, o savęs vokiečiai ne" (Blynas, 2007, 36).

[12] Tapatybės segmentavimąsi liudija ir nebuvimas jungčių tarp Baltramiejaus pagarbos Vytauto albumui ir jo dalyvavimo egzekucijoje, tarp Lietūkio garažo žudynių ir Vytauto prospekto, kur jos vyksta. Į garažo žudynių ir Vytauto privilegijos prieštarą dar 1975 m. atkreipė dėmesį Tomas Venclova straipsnyje „Žydai ir lietuviai" (Venclova, 1991, 131–132).

[13] Sutinkami du vertimo variantai: „išvemsiu" ir „išspjausiu"; pastarasis naudojamas dažniau.

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

gulėsi šalia vyrų, gėrė iš kareiviškų gertuvių, kvatojosi užvertusios į dangų galvas, ir jų lūpos buvo kruvinos kaip saulėlydis virš ežero, virš Europos [...]“ (p. 10) – tokia sąjungininkų karių ir nugalėtos Vokietijos moterų orgijos scena pradedamas romano pirmasis skyrius „Kiaulės“, kuriame vertybių degradacijos (drungnumo) semantika jungiasi su kiauliškumo ir demoniškumo reikšmėmis (plg. evangelinį pasakojimą apie demonus, suvarytus į kiaules, – Mt 8, 32, 34). Sukiaulėjusios žmonijos vizija Europos saulėlydžio[14] laikais pakeičia apokaliptinį *pjūties meto* įvaizdį, ženklinusį karo metų skerdynes; abi metaforos, nepaisant jų skirtingumo, nurodo panašų turinį – laikų pabaigą.

Užsklanda ir diagnozės

Pagrindinė antisemitizmo priežastis, kurią, atsiliepdami į Parulskio iškeltą klausimą, bandėme nustatyti, yra ne tiek paveldėtas požiūris į žydus kaip į Jėzaus mirties kaltininkus, ką romano autorius yra vadinęs vienu iš pasąmoninių Holokausto pasiteisinimų (Jankauskienė, 2013), kiek pati kultūros paradigma, slopinusi individą. Infantili visuomenė, veikianti pagal autoriteto ar tradicijos nulemtas taisykles, lengvai gravituoja į barbarišką būvį, leidžiantį nebijant būti nubaustam ir nejaučiant gėdos tenkinti savanaudiškus norus (pvz., „prisiėst, prisigert ir dar žydų skudurų prisigrūst pilnus maišus“, p. 89). Antisemitinių veiksmų motyvai gali būti gana įvairūs – fiziologiniai poreikiai ir godumas, pavydas kaimynams, seksualinė konkurencija, vaikystės psichologinė trauma, kova su bolševizmu, krikščionybės gynimas – tačiau neabejotina, kad visiems šiems siekiams realizuotis reikalingas tam tikras moralinis klimatas, metaforiškai sakant, tamsa, su kuria svieto lygintojai ir baudėjai galėtų partneriauti.

Rašant tokios temos kūrinį, autorius būtinai turėjo naudoti Šventojo Rašto vaizdinius, nes, pagal jo koncepciją, Holokausto nusikaltimus didžia dalimi lemia nuo gyvenimo atribotas tikėjimas, slopinantis asmeninę atsakomybę. Prisimindami Biblijos ir literatūros santykio galimybes (Čiočytė, 1999), galime konstatuoti, kad aptariamame romane esama visų trijų jų santykių variantų: imitacijos, transformacijos ir deformacijos, tačiau vyrauja pastaroji. Ji trejopa: 1) naratyvinė deformacija: Šventasis Raštas išardomas ir naudojamas fragmentiškai, nustodamas būti prasmės stabilumą palaikančiu didžiuoju pasakojimu, o veikdamas kaip įvairių reikšmių generatorius; veikėjų ir jų prototipų iš Šventojo Rašto simetrija dažniausiai nusakytina kaip opozicija ar kontradikcija; 2) deformacija iš personažų perspektyvos: Jokūbo Vyresniojo ar kitų neigiamų veikėjų interpretuojami Šventojo Rašto fragmentai akivaizdžiai suteikia jiems priešingą turinį; 3) protagonisto nulemta deformacija: Vincento sąmonė, derinanti netikėjimą Šventojo Rašto tikrumu ir apsėdimą juo, palaipsniui keičia krikščioniškų vaizdinių ir citatų statusą romane – dėl

[14] Akivaizdi nuoroda į Oswaldo Spenglerio veikalą *Europos saulėlydis*.

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

veikėjo amoralumo Šventasis Raštas, kuriuo jis nuolat remiasi, netenka patikimumo, pradeda atrodyti nesąs tuo, kuo jį laiko religinė tradicija.

Romano vaizdinijai svarbiausia yra Apreiškimo Jonui knyga, kuri ne tik fragmentais ar nuorodomis pasirodo romano diskurse, bet daugelyje skyrių, susijusių *pjūties meto* izotopija, veikia kaip jų semiotinis pagrindas, subtekstas (ši sąvoka naudojama remiantis rusų formalistų tradicija; žr. Venclova, 2015, 62).

Galvojant apie *Tamsos ir partnerių* generatyvinį taką ar metakodą, verta prisiminti romane užfiksuotą požiūrį į laiką kaip į fotojuostą, kuriame palaipsniui išryškėja asmeninių ir kolektyvinių pasirinkimų vertė. Modeliuodami romano vidinę trajektoriją pagal šiame straipsnyje neaptartą, bet romanui labai svarbų fotografinį kodą, išskirtume tokias pakopas: 1) ryškinimas tamsoje (ikisemiotinis atminties stimuliavimas), 2) tarpinis plovimas ir fiksažas (negatyvios patirties refleksija, atmetimo ir pasibjaurėjimo jausmas), 3) pozityvo pasirodymas šviesoje (patirties suvokimas, sąmonės transformacija). Romanas pereina išvardytus etapus siūlydamas ne simbolinę atramą ar apsivalymą per katarsį, o išstumtos kaltės išryškinimą ir šleikštulio sukėlimą. Ne viena *Tamsos ir partnerių* scena ar įvaizdis, intensyvus, net perdėtai tirštas religinis klodas gali erzinti subtilaus skonio skaitytojus. Dirginantis efektas sąmoningai konstruotas siekiant atgrasinti skaitytojus nuo stereotipinio požiūrio į istoriją ir ligi šiol aktualaus pseudoreligingumo; metaforiškai sakant, romanas diagnozuoja tautos „drungnumą“ ir perspėja apie pavojų būti „išvemtiems“ iš Viešpaties burnos. Kičas, neabejotinai būdingas *Tamsai ir partneriams,* funkcionuoja kaip priemonė, siekiant poveikio ne tik etinėje, bet ir estetinėje plotmėje, šleikštulį traktuojant kaip paskutinę, tiksliau, priešpaskutinę vertybių sunaikinimo stadiją (žr. Parulskis, 2002, 70).

Kilus diskusijai dėl romano, vienas pirmųjų jį palaikė Icchokas Meras, laiške autoriui prisipažinęs, kad jis padarė tai, ko jie, žydų rašytojai, neišdrįso. Akivaizdu, kad Mero, Škėmos, Gavelio romanai, kadaise nenorėti įsileisti į lietuvių literatūrą, dabar priklauso jos kanonui, ir į šį sąrašą jau gali pretenduoti *Tamsa ir partneriai,* bet kol kas tik iš dalies. Nekelia abejonių viena – tam, kad kūrinys iš tiesų paveiktų skaitytojus, jam, kaip gerai nuotraukai, reikalingi kontrastai.

Literatūra

Barnes, J. (2011). *Flobero papūga*. Vilnius: Baltos lankos.

Blynas, Z. (2007). *Karo metų dienoraštis, 1941–1944 m*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

Cibarauskė, V. (2014). Kas, dėl ko ir kaip kovoja literatūros lauke? *Žmogus ir žodis*, 16 (2), 88–92, http://dx.doi.org/10.15823/zz.2014.036.

Čiočytė, D. (1999). *Biblija lietuvių literatūroje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Donskis, L. (2013). Karas nuplėšia visas kaukes. *Delfi*, birželio 16 d. [žiūrėta 2015 m. lapkričio 8 d.]. Prieiga per internetą: http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/l-donskis-karas-nuplesia-visas-kaukes.d?id=61622279

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

Firelingsdorf, K. (2003). *Demoniški Dievo įvaizdžiai*. Vilnius: Katalikų pasaulis.

Gerbutavičius, R., Parulskis, S. (2012). Ar Parulskio įtaigus romanas apie žydšaudžius nuplėš kaukę lietuvių tautai? *Lietuvos rytas*, gruodžio 15 d.

Gerbutavičius, R., Parulskis, S. (2013). „Klydau manydamas, kad lietuviai yra kur kas didesni antisemitai“. *Lietuvos rytas*, 2013, kovo 6 d.

Jankauskienė, G., Parulskis, S. (2013). „Norėjau išsiaiškinti lietuviško antisemitizmo priežastis“. LRT radijo laida *Kultūros savaitė*. [žiūrėta 2015 m. spalio 19 d.]. Prieiga per internetą: http://www.lrt.lt/naujienos/kalba_vilnius/32/11460#wowzaplaystart=4799000&wowzaplayduration=-4131000

Kvietkauskas, M. (2013). Sąžinės balsas ar holokausto industrija? *Literatūra ir menas*, vasario 22 d.

Lotman, J. (2009). O semiotike ponjatij "styd" i "strach" v mechanizme kul'tury. In Idem. *Chemu uchatsia liudi: stat'i i zametki* (pp. 371–375). Moskva: Tśentr Knigi VGBIL im. M.I. Rudomino.

Parulskis, S. (2002). *Nuogi drabužiai*. Vilnius: Baltos lankos.

Parulskis, S. (2012). *Tamsa ir partneriai*. Vilnius: Alma littera.

Parulskis, S. (2015). Gatvė be pavadinimo: darsyk apie gėdą dėl antisemitizmo. *Lietuvos rytas*, liepos 17 d.

Sartras, Ž. P. (1974). Egzistencializmas yra humanizmas. In *Filosofijos istorijos chrestomatija* (p. 439–450). Vilnius: Mintis.

Stankevičius, R. (2004). Vardas, tapęs legenda. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, kovo 15 d. [žiūrėta 2015 m. spalio 10 d.]. Prieiga per internetą: http://genocid.lt/Leidyba/15/ATMINTIS.htm

Škėma, A. (1994). *Rinktiniai raštai,* 2. Vilnius: Vaga.

Vedrickaitė, I. (2013). Bendruomenės erozija ir jų saitai 2012-ųjų knygose. *Literatūra ir menas*, balandžio 12 d.

Veisaitė, I., Kryževičienė, J. (2013). Kultūrologė A. Assman: „į ateitį ateiname tik per praeitį“. LRT radijo laida *Kultūros savaitė*, rugsėjo 9 d. [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 19 d.]. Prieiga per internetą: http://www.lrt.lt/naujienos/kalba_vilnius/32/24802

Venclova, T. (1991). *Vilties formos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Venclova, T. (2015). Tekstas ir subtekstas: dviejų Boriso Pasternako eilėraščių pavyzdžiu. *Semiotika*, 11, 66–72.

Vitkus, H. (2013). Parulskio romanas nėra Holokausto industrija, Holokausto industrija yra šio romano vadyba. *Bernardinai*, kovo 29 d. [žiūrėta 2015 m. spalio 2 d.]. Prieiga per internetą: http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-03-27-h-vitkus-parulskio-romanas-nera-holokausto-industrija-holokausto-industrija-yra-sio-romano-vadyba/98022

Zapalskytė, V. (2013). Romanas *Tamsa ir partneriai* – žingsnis tolerantiškos visuomenės link. *Bernardinai*, birželio 25 d. [žiūrėta 2015 m. lapkričio 4 d.]. Prieiga per internetą: http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-06-25-viktorija-zapalskyte-romanas-tamsa-ir-partneriai-zingsnis-tolerantiskos-visuomenes-link/103289

ISSN 1392–8600
E-ISSN 1822–7805

Descent into Hell of a Peaceful Nation: Investigation into Anti-Semitic Attitudes in Sigitas Parulskis' Novel "Darkness and Partners"

Loreta Mačianskaitė

Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Department of Contemporary Literature,
Str. Antakalnio 6, LT-10308 Vilnius, loryte@takas.lt

Summary

The most provocative novel in contemporary Lithuanian literature, *Darkness and Partners* by Sigitas Parulskis (2012) seeks to find the answer to question what led to the participation of Lithuanians in the massacre of Jews during the war. The article aims to translate figurative language of the novel into discourse of concepts by establishing logics of fictional interaction and structure of meanings. It attempts to analyse the layer of the novel encompassing religion's realm, which appears mysterious to the author himself, especially focusing on quotations from the Bible and personages duplicating characters of the New Testament in the sense that names and stories are repeated. The textual analysis results in revealing of predisposition that is not articulated directly by the text, namely that anti-Semitism is inseparable from ethically non-binding faith and collective identity typical for infantile culture. Intensive exploitation of religious imagery could be assumed to be a communication strategy to activate readers, while its strongest effect is the feeling of disgust.

Keywords: *the Holocaust, Anti-Semitism, Lithuanian literature, Sigitas Parulskis, collective identity, semiotics of culture.*

Pateikta / Submitted 2015 11 08
Priimta / Accepted 2015 12 07